

Tragédie kolektivní výchovy

Mnoho lidí v západní Evropě dnes prosazuje kolektivní výchovu dětí v raném věku. Naše zkušenosti z uplynulých desetiletí však jednoznačně ukazují, že výchova v rodině v prvních letech života má pro zdravý vývoj dítěte nezastupitelný význam.

**Jaroslav Šturma
(1944)**

Psycholog, je ředitelem Dětského centra Paprsek a odborným asistentem katedry psychologie FF UK v Praze.

Profesor Hellbrügge mě požádal, abych ve svém příspěvku vyšel ze smutné zkušenosti, spočívající v závažném podcenění významu rodiny se všemi tragickými důsledky představujícími závažné ohrožení vývoje mladé generace. Následky tohoto stavu, jak se ukazuje, přetrvávají dlouho, neboť mysl lidí a postoje a hodnoty, které se předávají jako součást kultury a které formují člověka, se mění daleko pomaleji než ekonomické vztahy a než např. tvář měst. A tak zatímco Praha ve svém historickém jádru se po 10 letech od změny společenských poměrů skví mnohdy v novém rouše, postoje lidí, předávané výchovou, bývají přebírány generací dětí od jejich rodičů, takže na změnu v tomto smyslu bývá zapotřebí výměny generací a lze se jí – za příznivých okolností – mnohdy nadít až v generaci vnoučat. Podobně jako tomu je např. v případech tzv. nejistého upoutání malých dětí k matce, které charakterizuje častěji, jak ukazují manželé Großmannovi, i chování těchto jedinců v dospělosti, ve vztahu k jejich vlastním dětem.

Nikdo dnes nezpochybňuje Aristotelovu charakteristiku člověka jako společenského tvora – zoon politicon. Tato intuice byla nicméně právě v posledních desetiletích výrazně dopracována a konkretizována. Člověk se pak jeví jako tvor vztahový, jako bytost rodinná, jak na to ukazuje průkopnické dílo takových osobností, jakými byli John Bowlby, Mary Ainsworthová, Hanuš Papoušek, a také těch, z jejichž přítomnosti a pokračujícího díla se můžeme radovat, jako Theodor Hellbrügge, prof. Pechstein, manželé Großmannovi, Mechthild Papoušek a zejména Zdeněk Matějček, čerstvý nositel ceny Arnolda Gesella. Přesvědčivě ukazují, že člověk se naplno stává člověkem, že se jeho lidství aktualizuje a uskutečňuje jen skrze hluboké osobní vztahy, v nichž se naplňují jeho vitální potřeby psychické a sociální povahy.

Obávám se, že k tomuto poznání přispělo nejen pozitivní, konstruktivní a humanistické dílo zmíněných badatelů, ale též negativní a otřesné zkušenosti, které jsme v naší zemi a v dalších zemích bývalého komunistického bloku zažívali po desetiletí, zejména však v prvních asi 15 letech vlády komunismu. V tomto smyslu je možno hovořit o katastrofě, apostrofované profesorem Hellbrüggem. Zde bylo naplno zřejmé, že člověk může být, jak to vyslovil Sartre, pro druhého peklem.

Tak jako v Božské komedii však peklem a očistcem – tu dobu prožíváme nyní – přicházíme do ráje, podobně jako v Miltonově archetypickém příběhu o ráji se nejdříve setkáváme s rájem ztraceným a teprve potom s rájem znovunalezeným, tak i tu není na místě ustrnout ve zlém,

které bylo, ale hledět vpřed a jako v dramatickém příběhu tragédii dovést k pozitivnímu východisku. Podobně jako ten, kdo byl nemocen, si váží zdraví, jako ten, kdo žil ve tmě, se obrací k slunci, tak i nám po této prožité tísní může být podobně, jako když Hospodin změnil v poutní písní žalmu 126 úděl Sionu: „Když Hospodin úděl Sionu změnil, bylo nám jako ve snu. Tehdy naše ústa naplnil smích a náš jazyk plesal.“

Kolektivní výchova v totalitním režimu

Pokusme se tedy pohlédnout zpět a podívat se, jaké poučení nám nabízí naše zkušenost, o níž bychom se tady rádi rozdělili se zeměmi, které šly odlišnými cestami. Komunistická moc programově oslabovala rodinu v jejích možnostech mít plnou odpovědnost za výchovu svých dětí. Obávala se nekontrolovatelného vlivu rodiny na utváření dětí v jiném duchu, než si přála její ideologická doktrína. Zejména v prvním období své moci vytvářel systém ekonomický a ideologický tlak na to, aby matky nastupovaly do zaměstnání záhy po narození dítěte. Byly povzbuzovány k tomu, aby své děti svěřily do péče státních kolektivních zařízení s denním, týdenním anebo nepřetržitým provozem. Argumentovalo se mj. tím, že rodiče jsou ve výchově a v péči o malé děti laiky, nekompetentními osobami, a že v jeslích bude o děti pečovat odborně školený personál. A v tom, v čem by se snad zdálo, že je matka přece jen obtížně nahraditelná – v kojení – nabízely se netušené hygienické a racionální možnosti umělé výživy s dokonale namíchanými komponentami ordinovanými na recept.

S psychologickými a zdravotními důsledky těchto takyexperimentů se potýkáme dodnes, mimo jiné zejména v té podobě, že děti takto kdysi svými rodiči vychovávané jsou nyní samy rodiči anebo prarodiči a jejich postoje utvářejí nynější generace dětí. V posledních letech mám při setkání s některými občany západní Evropy, jež touto zkušeností neprošla, dojem, že s podobnými řešeními nejen koketují, ale že o ně naplno usilují. Rádi bychom je – v zájmu jejich dětí a společného evropského domu – těchto zkušeností ušetřili, kdyby ovšem byli ochotni z našich zkušeností těžit.

V pracovní verzi Národní zprávy OECD o předškolní výchově v České republice uvádějí evropští odborníci (za své osoby) kritické výhrady k odbornému stanovisku, k němuž jsme dospěli právě na základě vlastních zkušeností, že pro dítě do tří let je nejvhodnější výchova v rodině, a mají výhrady ke snížení počtu míst v jeslích, k němuž došlo od roku 1989.

Článek je zkráceným textem referátu, který byl přednesen 2. 12. 2000 na mezinárodní konferenci Kindererziehung in Familie oder Kollektiv v Mnichově. Věnováno prof. Zdeňku Matějčkovi a prof. Theodoru Hellbrüggemu.

Přítom již v sedmdesátých letech bylo provedeno několik studií, které jako by předznamenávaly práce Zdeňka Matějčka o psychické subdeprivaci. V roce 1969 shrnují Yudkin a Holme předchozí práce na toto téma a uvádějí, že matka dítěte ve věku do 3 let by spíše neměla chodit do zaměstnání, rozhodně ne na celý úvazek. Mají za to, že vícehodinová každodenní separace může ohrozit nejen dítě, ale i oslabit vztah matky k němu. Další badatelé si všimají nežádoucích a bouřlivých separačních reakcí malých dětí na odloučení od matek. Jiné práce ukazují, že čím mladší je dítě při začlenění do denního kolektivního zařízení, tím častěji projevuje v tomto prostředí zvýšeně závislé a úzkostné chování, s výrazně vyšší zranitelností ve druhém pololetí prvního roku (Moore, Yudkin - Holme, 1969). Raná kolektivní a nestálá péče také častěji predikovala emoční poruchy v 6 letech věku.

Děti, o které v 6 měsících pečovalo střídavě více osob, byly v jednom roce iritabilnější a ve vztahu k matce projevovaly méně pozitivních emocí než ty děti, o něž převážně pečovala jen matka. Matky převážně se podílejí na péči o své dítě se ve své rodičovské roli jeví častěji kompetentnější a uvolněnější. Oba faktory se nejspíše navzájem posilují. Mnoho tu ovšem záleží i na postoji, s nímž matka o dítě pečuje. Při srovnání vycházely z hlediska mateřské kompetence nejlépe ty ženy, které o své dítě pečovaly rády, nejhůře pak ty, které s ním zůstávaly doma s nechutí, zatímco zaměstnané matky byly někde uprostřed. Je tedy zřejmé, že záleží hodně i na výchově, hodnotách a prostředí (Murray, 1975).

Podobně jako se medicína dobírala poznatků o zdravém fungování organismu skrze studium nemocí a odchylek, tak též z pohledu do pokřiveného zrcadla výchovy a vztahů mimo rodinu je možno vyvodit řadu zásadních poznatků o podmínkách zdravého vývoje a o nenahraditelné úloze funkční rodiny pro tento vývoj. Skvěle se to podařilo právě profesoru Matějčkovi, který - ne nepodoben astronomům, kteří z odchylek hvězdných drah vypočetli existenci nové planety (Pluta) - zahlédl ze stínů pokřivených vývojových cest ty přímé, vedoucí k plnému životu. Podařilo se mu výstižně charakterizovat žádoucí principy rodinného života, jimiž se rodina odlišuje od kolektivní výchovy. Dovolím si je tu připomenout.

Žádoucí principy rodinného života

Rodina je charakterizována vzájemným uspokojováním základních psychických potřeb, jejichž naplnění je zapotřebí k harmonickému vývoji dítěte a osobnímu zrání

foto Martina Jedličková

rodičů. Rodiče i děti se navzájem potřebují a doplňují. Předpokladem této vzájemnosti je přijetí dítěte rodiči, kteří je berou za své, kterým je částí jejich osobní identity a kteří se osobně angažují na jeho osudu, který jim leží na srdci ve dne i v noci, zatímco profesionálové v kolektivním zařízení zejména po dobu jeho služby.

Jiným charakteristickým znakem rodiny je hloubka a trvalost citových vazeb mezi dítětem a rodičem, které nelze dosáhnout v kolektivní výchově a která se rodí z nespočetného množství dlíčech úkonů vzájemné interakce, z nichž je utkána pevná struktura osobního připoutání (Bindung). Dnešní rodina je více než kdy jindy založena právě na emočních vztazích, krásných, ale zároveň tak snadno zranitelných. Dítě pak má pro rodiče, kteří za ně nesou odpovědnost, jedinečný význam, který nezažíváme v jiných vztazích a jehož nemůže být dosaženo v kolektivním zařízení.

Zatímco v ústavu jsou si vychovatel a dítě svěřeni podmíněně, na čas a na určitém místě, vztah mezi rodičem a dítětem roste přirozeně a dlouhodobě tak, jako roste strom. Má své kořeny, svou minulost, ze které je utkána přítomnost a z níž se dítě, s jistotou rodiny v zádech, odvažuje vykročit do budoucnosti. Je tu tedy kontinuita dlouhodobého společného soužití, zakládající bytostné sepětí, sdílení a obdarovávání přesahující bezprostřední prostor a čas a zahrnující předchůť věčnosti, neboť i nejmaterialističtější rodič má oprávněnou naději, že bude žít ve svých dětech. Ty, jak říká Káhlil Gibrán, jsou šípky či posly, které vysíláme do budoucnosti.

Hluboké vzájemné sepětí osob v rodině znamená také prolínání privátních sfér rodičů a dětí, které jsou v prostředí ústavu či kolektivního zařízení zpravidla striktně odděleny. Zatímco vychovatel z profese se dítěti vydává jen zčásti, v určité roli a po určitý čas, je sdílení života v rodině existenciální povahy. V ústavu naproti tomu převládá denní pořádek a někdy až manažerské uspořádání hierarchické struktury vztahů.

Tak i učení v rodině je daleko komplexnější a celkovější než mimo ni. Jde tu nejen o předávání informací a vytváření dovedností. Rodina je místem těžko nahraditelným z hlediska formace dítěte, která spočívá v předávání postojů, hodnocení a morálních norem. Jsou oblasti, v nichž se vyučít mimo rodinu ani dobře nelze. Týká se to např. sexuální výchovy a výchovy k odpovědnému partnerství, manželství a rodičovství, osvojování rolí muže a ženy, vytváření rodové identity.

Silou kolektivní výchovy je odbornost, užití výchovné technologie podložené vědou. Ideálem je tu jakýsi počítač, který přesně odvažuje odměny a tresty s cílem zformovat optimálního jedince. Život však není jednoduše programovatelný a předvídatelný. Patří do něho i schopnost přizpůsobit se nečekanému, neplánovanému, vědět si rady s chybami a selháními vlastními i těch druhých, umět řešit konflikty, odpouštět a začínat znovu, a to z lásky, prostě proto, že se dítě cítí být přijaté a milované takové, jaké je. Láska je víc než výchovná technika. Snad někdy není ve svých projevech racionálně logická, je však vynalézavá, tvůrčí a schopná žít v nebi druhého.

Není tedy divu, že se funkční rodina ukazuje být jedním z nejvýznamnějších protektivních faktorů odpovědných za komplexní vlastnost resilience dítěte, jak to dokládá prof. Emmy Wernerová-Jacobsenová (Opp - Fingerle - Freytag, 1999). ■

Literatura:

- Matějček, Z. *Krippen und die Prinzipien des Familienlebens. Der Kinderarzt*, 20. Jg., 8, 1091-1095.
- Murray, A. D. (1975). *Maternal employment reconsidered: Effects on infants. Amer. J. Orthopsychiat.*, 45 (5).
- Opp, G., Fingerle, M., Freytag, A. (Hrsg.) (1999). *Was Kinder stärkt. Erziehung zwischen Risiko und Resilienz. München - Basel: Ernst Reinhardt Verlag.*
- Šturma, J. (1995). *Rodina jako místo ochrany života a jeho hodnot. In: Rodinné hodnoty a česká společnost. Praha: Občanský institut.*
- Šturma, J. (1997). *Obnova rodiny jako zdroje ochrany a péče. In: Světový kongres rodin 3. Praha: Občanský institut.*
- Werner, E. E. (1999). *Entwicklung zwischen Risiko und Resilienz. In: G. Opp, M. Fingerle, A. Freytag (Hrsg.): Was Kinder stärkt. Erziehung zwischen Risiko und Resilienz. München - Basel: Ernst Reinhardt Verlag.*
- Yudkin, S., Holme, A. (1969). *Working Mothers and Their Children. London: Sphere Books.*